

СПОСОБИ ОБМЕЖЕННЯ СУДДІВСЬКОГО РОЗСУДУ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПОКАРАННЯ

Лемішко Ю.Ю., к. ю. н.,
асистент кафедри кримінального права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена проблемам обмеження суддівського розсуду при визначенні міри покарання. Аналізуються запропоновані науковцями способи формалізації призначення покарання, досліджуються можливість і доцільність їх упровадження у кримінальне законодавство України.

Ключові слова: суддівський розсуд, призначення покарання, формалізація призначення покарання, спеціальні правила призначення покарання.

Стаття посвящена проблемам ограничения судейского усмотрения при определении меры наказания. Анализируются предложенные учеными способы формализации назначения наказания, рассматриваются возможность и целесообразность их внедрения в уголовное законодательство Украины.

Ключевые слова: судейское усмотрение, назначение наказания, формализация назначения наказания, специальные правила назначения наказания.

Lemishko Yu. Yu. METHODS OF LIMITATION OF JUDICIAL DISCRETION IN SENTENCING

The article is devoted to the problems of limitation of judicial discretion in sentencing. Scientists methods of formalization of punishment has been analyzed, possibility and expediency of their introduction in the Criminal Code of Ukraine has been examined.

Key words: judicial discretion, sentencing, formalization of punishment, special rule regulating in sentencing.

Постановка проблеми. Найбільш суворим заходом примусу, що застосовує держава до особи, яка вчинила злочин, є покарання. Незважаючи на те, що законодавець чітко регламентує порядок його призначення шляхом закріплення в Загальній частині Кримінального кодексу України (далі – КК) загальних засад і спеціальних правил призначення покарання, науковці все частіше говорять про необхідність подальшого обмеження суддівського розсуду (суддівської дискреції)¹ у цих випадках. І дійсно, навряд чи можна знайти хоча б два обвинувальні вироки, де для обвинувачених, які б однаково характеризувалися як особи винного та вчинили злочин за схожих обставин, було б обрано ідентичну міру

покарання². Це свідчить про те, що законодавцю поки ще не вдалося позбавити процес призначення покарання впливу таких суб'єктивних чинників, як правосвідомість і правова культура судді.

Багато проблем виникає на практиці й тоді, коли міру покарання узгоджують між собою сторони кримінального провадження, особливо якщо йдеться про укладення між ними угоди про примирення. І хоча Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у Постанові «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» від 11.12.2015 № 13 роз'яснив, що при цьому сторони повинні керуватися загальними засадами та спеціальними правилами призначення покарання, у науковій літературі лунали сумніви щодо здатності підозрюваного/

¹ Є всі підстави розглядати словосполучення «суддівський розсуд» та «суддівська дискреція» як синоніми. Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови, «дискреція» – це вирішення посадовою особою або державним органом якого-небудь питання на власний розсуд; відповідно, «дискреційний» – той, що діє на власний розсуд.

² Під мірою покарання тут і далі потрібно розуміти певний(і) вид(и) і строк(и)/розмір(и) покарання(нь), що призначається(ються) кожній конкретній особі в кожному конкретному кримінальному провадженні.

обвинуваченого й потерпілої особи надавати правильну правову оцінку всім обставинам справи та узгоджувати покарання, яке відповідає вимогам закону. Отже, проблема пошуку найбільш оптимальних шляхів обмеження як суддівського розсуду, так і розсуду приватних суб'єктів під час узгодження міри покарання становить значний науковий інтерес для дослідження та є актуальною.

Стан розробленості проблеми. У вітчизняній науці кримінального права суто питанням обмеження суддівської дискреції при призначенні покарання присвячено не так уже й багато робіт. Серед них варто виділити праці таких учених, як О.П. Горох, А.С. Макарєнко, А.А. Музика, В.В. Полтавець, Д.Г. Радєв та О.М. Рева, В.О. Туляков [1; 2; 3; 4; 5]. Більш досліджене це питання в зарубіжній науці кримінального права. Незважаючи на те що більшість науковців, які займалися цією проблематикою, виступають за обмеження повноважень суддів при обранні ними покарання, механізм реалізації такого обмеження кожен із них бачить по-різному: від повної формалізації призначення покарання до уточнення вже чинних спеціальних правил призначення покарання чи введення нових.

У зв'язку з цим **метою статті** є огляд наявних концепцій обмеження суддівського розсуду при призначенні покарання та пошук найбільш оптимальної з них для подальшого закріплення в кримінальному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Під суддівським розсудом у кримінальному праві розуміють специфічний аспект правозастосовної діяльності суду, яка здійснюється в процесуальній формі та передбачає надання йому у випадках, передбачених кримінально-правовими нормами, повноважень щодо вибору рішення в межах, установлених у законі, відповідно до волі законодавця, виходячи з принципів права, конкретних обставин учинення злочину, а також засад моралі [6, с. 98]. У свою чергу, формалізація призначення покарання визначається як підкорення вибору виду й розміру покарання за вчинений злочин системі встановлених у кримінальному законі правил,

вимог, критеріїв, що обмежують можливість довільного призначення покарання [7, с. 29]. Установлюючи співвідношення між поняттями «обмеження суддівського розсуду» та «формалізація покарання», В.О. Туляков та А.С. Макарєнко справедливо відзначають, що, як правило, формалізація покарання передбачає обмеження (звуження) рамок суддівського розсуду, але не будь-яке обмеження суддівського розсуду передбачає формалізовану модель урахування обставин справи [2, с. 226–227]. Звідси формалізація покарання є одним, але далеко не єдиним засобом (способом) обмеження суддівського розсуду. Наприклад, таким способом може виступати й так звана «вторинна пеналізація»³ покарання, якщо вона буде полягати у звуженні меж відносно визначених санкцій чи перетворення альтернативних санкцій на абсолютно-визначені.

Повністю формалізованим процес призначення покарання можна вважати тоді, коли встановлені в законі правила в кожному конкретному випадку доволі жорстко визначають обрання виду й розміру покарання за вчинений злочин. Ідея законодавчого закріплення чітких правил, які дадуть суду змогу обирати конкретну, фіксовану міру покарання в кожній справі, не є новою. Ще видатний німецький науковець А. Фейєрбах зайнявся побудовою цілісної системи, яка повинна була точно врегулювати всі дії судді при призначенні покарання [8, с. 1699–1700]. Передбачалося, що законодавець повинен визначити всі обставини, що зустрічаються в житті й можуть впливати на підвищення чи зниження нормального покарання; передбачалося навіть можливим приблизно оцінити значення цих обставин, тобто визначити в законі, наскільки наявність тієї чи іншої з них може змінити законну міру покарання. Суддя, отже, був обмежений двічі: він міг зменшувати або збільшувати покарання лише за наявності однієї з обставин, зазначених у законі; він міг здійснювати ці зміни також виключно в

³ Під «вторинною пеналізацією» у науці кримінального права розуміють пеналізацію, яка здійснюється на базі вже раніше здійсненої криміналізації, коли змінюється санкція за діяння, яке було і продовжує залишатися злочинним.

межах, установлених у законі. Самі обставини при цьому ділились на *дві групи*: до першої належали ті, які давали право *змінювати відповідальність у межах законної санкції* (Strafzumessungsgrunde: Strafmilderungs und Strafmehrungsgrunde⁴), до другої – ті, наявність яких давала право *переступати законні межі* (Strafanderungsgrunde: Strafminderungs und Strafscharfungsgrunde⁵). Саме ця концепція й була покладена в основу вчення про обставини, які впливають на обрання покарання, частково втілена в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. Недоліком такого підходу, на нашу думку, є те, що законодавець не в змозі заздалегідь визначити всі чинники, які в реальному житті супроводжують учинення кожного злочину, а тому перелік обтяжуючих обставин, подібний тому, який пропонував закріпити вчений, завжди буде страждати на неповноту й формальність. До того ж, відповідно до сучасних підходів до обрання міри покарання, на останню впливають не лише обтяжуючі, а й пом'якшуючі обставини, а також дані про ступінь тяжкості вчиненого злочину.

Незважаючи на те що ідея А. Фейєрбаха визнана неспроможною для втілення, науковці не залишили спроб розробити повністю формалізовану систему призначення покарання. Уже на початку ХХ ст. інженер Н.Д. Оранжиреев створив концепцію, сутність якої полягала в тому, що для всіх злочинів установлювались суворі математичні (цифрові) еквіваленти, які повинні були бути вираженими у відповідних санкціях, а для різних обставин, які існували з погляду визначення «міри винуватості» засудженого⁶, – спеціальні (індивідуальні) коефіцієнти. Визначити остаточну міру покарання суд міг, здійснивши алгебраїчні операції з еквівалентом злочину та індивідуальними коефіцієнтами [9]. Ця концепція так і не отримала

законодавчого закріплення, проте метод, запропонований інженером, отримав назву «метод шкалювання», а системи призначення покарання, в основі яких покладено застосування коефіцієнтів, із часом отримали назву концепцій бальної або «покрокової» системи призначення покарання. Послідовником Н.Д. Оранжиреева варто вважати В.І. Курляндського, який у 1976 р. презентував власну бальну систему призначення покарання. Учений оцінив окремі одиниці міри покарання та обставини, що стосуються як діяння, так і особи винного, у певних балах. Шляхом поділу суми балів, яка отримана внаслідок оцінювання обставин, що впливають на визначення міри покарання, на кількість балів, у яких оцінюється одиниця міри покарання, можна отримати показник, що відповідає суворості окремих видів покарань [10, с. 93–95]. Цікаво, що за допомогою цієї концепції суд міг лише визначити строк покарання, тоді як його цікавить передусім можливість обрання певного виду покарання.

До бальної системи призначення покарання варто зарахувати й систему розстановки пріоритетів на множині обставин, що обтяжують і пом'якшують покарання, запроповану такими українськими науковцями, як О.М. Рева та Д.Г. Радов. Учені впорядкували множину зазначених обставин і подали її у вигляді системи переваг, використання якої дало б суду змогу визначити першочерговість їх урахування при призначенні покарання. Щоб дійти висновку, який саме вплив на міру покарання повинна чинити та чи інша пом'якшуюча чи обтяжуюча обставина, шляхом застосування методів, заснованих на рангах, безпосередньої (прямої) оцінки та послідовних переваг ученими визначені «зважені» вагові коефіцієнти цих обставин. Саме їх, за задумом учених, можна використовувати при визначенні терміну (тобто строку – Ю. Л.) покарання [6]. Запропонована науковцями концепція також навряд чи може бути визнана досконалою. По-перше, за такого підходу, знову-таки вирішується питання лише про строк/розмір покарання, а по-друге, поза увагою судді залишаються й інші чинники, які, відповідно до

⁴ Причини визначення строку покарання – обставини, які пом'якшують та обтяжують вину.

⁵ Причини зміни покарання – обставини зменшення та збільшення суворості покарання.

⁶ До таких обставин науковець зарахував вид співучасника, особу підсудного в усій сукупності (стать, вік, спадковість тощо), визнання/не визнання своєї вини, наявність/відсутність рецидиву та хуліганства, повноту доказів тощо.

вимог п. 3 ч. 1 ст. 65 КК, повинні в сукупності з обтяжуючими та пом'якшуючими обставинами враховуватися при призначенні покарання, – ступінь тяжкості вчиненого злочину та дані про особу винного. Окрім того, поза увагою залишаються й спеціальні правила призначення покарання, що також містять власні нетипові для всіх інших ситуацій обставини, які, за задумом законодавця, повинні впливати на визначення міри покарання.

Систему формалізації окремих кроків підвищення або зниження суворості покарання запропонував і російський науковець А.А. Арямов. Спочатку шляхом вирахування середньої арифметичної між мінімальною та максимальною межами санкції визначається «чисте покарання», що відповідає вчиненому злочину без обтяжуючих чи пом'якшуючих обставин, а потім вираховується кількість кроків підвищення або зниження репресії. Для цього необхідно інтервал між «чистим покаранням» і максимальною (мінімальною) межею санкції поділити на кількість усіх можливих у цій ситуації обтяжуючих (пом'якшуючих) обставин; отримана кількісна міра суворості покарання буде визначати «вагу» окремих обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання [11, с. 109–116].

Концепції, побудовані із застосуванням математичних методів, у кримінально-правовій літературі неодноразово отримували критичні зауваження серед учених за їх складність. На думку більшості з них, на практиці це може призвести до допущення суддями арифметичних помилок при призначенні покарання. Один із критиків цих концепцій В.Б. Малінін запропонував власну модель «покрокової» системи покарання, яку вважав більш доступною для правозастосувача. Усі пом'якшуючі та обтяжуючі обставини вчений запропонував поділити на три групи, кожна з яких мала зменшувати чи підвищувати строк покарання на 1/4, 1/2, 2/3 відповідно. Водночас у статтях Особливої частини КК, замість відносно визначених, потрібно було передбачити абсолютно визначені санкції, які й мали виступати «точкою» відліку. Пом'якшувати й обтяжувати покарання, за задумом

вченого, потрібно від основного покарання, передбаченого в санкції статті Особливої частини КК. При цьому загальний строк покарання не може бути вищим або нижчим для наступної категорії, а для особливо тяжких злочинів – 30 років. У разі перевищення цього строку до особи має бути застосоване довічне позбавлення волі. У разі зниження до відповідної категорії можуть призначатися покарання, не пов'язані з позбавленням волі [12, с. 200–201].

Запропонована науковцем концепція дійсно на перший погляд виглядає простою і привабливою. Проте основним її недоліком, як і багатьох інших концепцій, що аналізувалися вище, варто вважати покладення в основу визначення міри покарання лише окремих загальних засад його призначення (обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання – Ю. Л.), тоді як останній визначається судом з урахуванням показників ступеня тяжкості вчиненого злочину й даних про особу винного. Не можна погодитися й із пропозицією вченого закріпити в статтях Особливої частини КК лише абсолютно визначені санкції: серед видів покарань, за чинним КК як РФ, так і КК України, є такі їх види, які не можуть бути призначені окремим особам через вік (пенсійний вік чи неповноліття), специфічний стан (вагітність жінки, інвалідність I чи II групи) або у зв'язку з професією (адвокати, судді, прокурори), тощо. У таких випадках може виникнути ситуація, коли держава ніяк не зможе покарати особу, яка вчинила злочин.

Що стосується вітчизняних учених, то вони здебільшого схиляються до вдосконалення вже чинної системи загальних засад і спеціальних правил призначення покарання⁷. Так, на думку В.В. Полтавець, підвищити ефективність призначення покарання можна шляхом: 1) подальшої формалізації спеціальних правил призначення покарання; 2) конкретизації вже наявних загальних і спеціальних засад призначення покарання

⁷ Такий підхід повністю відповідає і сподіванням суддів, які, як свідчать проведені науковцями дослідження, не бажають бути суттєво обмеженими законом під час обрання винному міри покарання.

(зокрема вчена пропонує внести низку слушних уточнень до ст. 69-1 КК); 3) законодавчого закріплення принципів призначення покарання [4, с. 246]. Про необхідність закріплення на законодавчому рівні принципів призначення покарання висловлюються й деякі інші українські вчені. На нашу думку, ця пропозиція має бути схвально оцінена не лише на доктринальному, а й на законодавчому рівнях. Адже поява такої норми в чинному КК сприяла б більш дбайливого ставленню суддів до процесу призначення покарання, оскільки аналіз обвинувальних вироків свідчить, що суди (особливо першої інстанції) припускаються значних порушень кримінального закону саме на етапі призначення покарання.

Модель формалізації призначення покарання, що заснована на конкретизації, подальшому уточненні й доповненні чинних правил призначення покарання, у вітчизняній науці кримінального права запропоновувала й А.С. Макаренко. Вчена вважає, що оптимізація суддівського розсуду повинна виявитися в такому: 1) зміні алгоритму конструкції відносно визначених санкцій шляхом звуження їх меж із прив'язкою до певної категорії злочинів; 2) нормативному вдосконаленні приписів ч. 1 ст. 65 КК України в аспекті більш чіткої регламентації підстав суддівського розсуду; 3) закріпленні критеріїв призначення покарання: критерії оцінювання тяжкості вчиненого злочину, критерії оцінювання особи винного, критерії оцінювання особи потерпілого; 4) уведенні спеціальних правил призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, правил призначення покарання за наявності угоди про примирення або про визнання вини, правил призначення покарання за наявності обтяжуючих обставин з метою реструктуризації Особливої частини КК України у світлі кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів злочинів тощо, й уточненні чинних (зокрема вчена пропонує викласти ст. 69 КК в новій редакції, удосконаливши її положення) [3, с. 223–224]. Оцінюючи запропоновані вченою нововведення, варто зазначити, що цілком слушною є пропозиція щодо

оптимізації санкцій статей Особливої частини КК у зв'язку з прив'язкою їх до категорії тяжкості певного злочину. Варто підкреслити, що якими б досконалими та чітко прописаними не були загальні засади і спеціальні правила призначення покарання, їх ефективне застосування залежить від якості санкцій. Нині вчені звертають увагу не лише на розбалансованість останніх, а й на їх непридатність до застосування в окремих життєвих випадках. Традиційним і, на жаль, не поодиноким прикладом є санкція ст. 124 КК, в якій законодавець установив такі види покарання, жоден із яких не може бути призначений вагітній жінці, незважаючи на можливість учинення нею злочину, про який ідеться в цій статті. Щоб уникнути таких ситуацій у майбутньому, законодавцю потрібно ретельного переглянути підхід до побудови санкцій Особливої частини КК.

На нашу думку, правильним кроком на шляху формалізації призначення покарання, як і пропонували окремі науковці, буде закріплення в ст. 65 КК правила, що суд при призначенні покарання має відштовхуватися від «медіани санкції», що є середньою арифметичною між мінімальною та максимальною її межами. Саме цей показник має бути мірою покарання у випадках учинення злочину за відсутності обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, і, відповідно, «точкою відліку» під час вирішення судом питання про підвищення цієї міри або її зниження в межах санкції статті Особливої частини КК у випадках, коли злочин учинено за наявності таких обставин.

Важко погодитися з пропозицією А.С. Макаренко закріпити на законодавчому рівні такі чіткі критерії призначення покарання, як критерії оцінювання тяжкості вчиненого злочину та особи винного, хоча такий підхід і має право на існування. У цьому випадку нам більш імпонує позиція А.А. Музики та О.П. Гороха, які одним із кроків на шляху обмеження судової дискреції вбачають унесення змін до п. 3 ч. 1 ст. 65, ч. 1 ст. 66 і ч. 1 ст. 67 КК України, відповідно до яких урахування при призначенні покарання таких чинників, як індивідуальна ступінь

тяжкості вчиненого злочину та особи винного, має відбуватися виключно в межах обставин, що пом'якшують (чи обтяжують) покарання. При цьому останні мають стосуватися лише інкримінованого злочину й особи винного на момент учинення цього злочину [1, с. 181]. Дійсно, якщо аналізувати обвинувальні вирoki в частині призначення покарання, можна побачити, що насправді далеко не всі критерії, які, відповідно до роз'яснень, що містяться в п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24.10.2003 № 7 (далі – ППВСУ від 24.10.2003), визначають індивідуальний ступінь тяжкості вчиненого злочину, в дійсності повинні впливати на міру покарання, яку обирає суд. До них, на наше переконання, належить, зокрема, кількість епізодів злочинної діяльності у випадках, якщо має місце повторність тотожних злочинів. Так, особа, що вчинила 15 крадіжок, без жодних сумнівів має каратися більш суворо, ніж особа, яка вчинила лише дві крадіжки, і зробити це можна лише одним чином – посилити міру покарання в межах санкції статті Особливої частини КК. Що стосується інших показників, таких як форма вини, мотив і мета, спосіб учинення злочинів, то всі вони впливають на міру покарання ще до етапу обрання її судом, оскільки законодавець уже враховував їх під час побудови санкції. Указівка в п. 3 ППВСУ від 24.10.2003 на врахування при призначенні покарання таких показників індивідуального ступеня тяжкості злочину, як стадія його вчинення та роль кожного зі співучасників, якщо злочин учинено групою осіб, вочевидь, позбавлена сенсу. Ці чинники враховуються лише в окремих випадках відповідно до вимог ст. 68 КК, що передбачає спеціальні правила призначення покарання. На увагу заслуговує й характер і тяжкість наслідків, що настали (п. 3 ППВСУ від 23.10.2004), оскільки ці показники також можуть мати різне кількісне вираження. Так, під час учинення умисного вбивства, відповідальність за яке настає за пп. 1 і 5 ч. 2 ст. 115 КК, загинути можуть 3 особи, а може й 50 осіб. Так саме й під час учинення злочину, пе-

редбаченого ч. 5 ст. 185 КК, особа може заподіяти майнову шкоду власнику, що в 600 разів перевищує н.м.д.г., а може й таку, що перевищує його в 20 млн. разів. Отже, у випадках, коли ці фактори мають кількісне вираження, це обов'язково має впливати на міру покарання, яку обирає суд у межах санкції статті Особливої частини КК, у бік його збільшення. Отже, за рахунок цих показників разом із кількістю епізодів злочинної діяльності при повторності тотожних злочинів має бути розширений вичерпний перелік обставин, які обтяжують покарання. Що ж стосується даних про особу винного, то й досі залишається незрозумілим, як факт того, що особа перебуває на лікуванні в наркологічному або психіатричному закладі чи посереднє характеризується за місцем роботи або навчання, може впливати на збільшення міри покарання в межах санкції статті Особливої частини КК? Доцільно переглянути всі показники, які, відповідно до абз. 3 п. 3 ППВСУ від 23.10.2004, стосуються даних, що характеризують особу винного, щоб визначити, які з них мають бути закріплені в переліку обставин, що обтяжують покарання, а які – в переліку обставин, що пом'якшують покарання. Цілком логічним кроком у цьому контексті буде закриття переліку обставин, які пом'якшують покарання, адже саме маніпулювання цими фактами призводить інколи до обрання такої міри покарання, яка явно не відповідає ступеню тяжкості вчиненого злочину та даним про особу винного. Не викликає сумнівів доцільність закріплення на законодавчому рівні положення, що думка потерпілого впливає на міру покарання, яке суд обиратиме особі, визнаній винною у вчиненні злочину. Такий підхід, як свідчить аналіз судових вироків у частині призначення покарання, уже давно застосовується в судовій практиці.

Висновки. Підсумувавши вищевикладене, варто зазначити, що науковцями запропоновано безліч концепцій формалізації призначення покарання. Більшість із них так і залишаються існувати на доктринальному рівні, оскільки їх утілення в життя потребує критичного переосмислення таких напрямів криміналь-

но-правової політики, як диференціація кримінальної відповідальності й індивідуалізація покарання, а також «революційних» реформувань кримінального законодавства. На нашу думку, початком на шляху подальшого обмеження суддівського розсуду при обранні міри покарання поряд із встановленням норми, яка б визначала принципи призначення покарання, може стати закріплення на законодавчому рівні певного алгоритму його призначення. Для цього потрібно внести такі зміни до чинного КК:

1. Доповнити ст. 65 КК положенням про те, що при призначенні покарання особі, визнаній винною в учиненні злочину, суд враховує думку потерпілої особи.

2. Доповнити ст. 65 КК положеннями про те, що визначати міру покарання суд повинен, виходячи з «медіани санкції». Саме вона має визнаватися мірою покарання за відсутності в учиненому злочині обставин, що обтяжують і пом'якшують покарання, а також виступати тією вихідною точкою, від якої законодавець буде рухатися ближче до максимуму санкції за наявності обставин, що обтяжують покарання, або до мінімуму санкції за наявності обставин, які його пом'якшують. За наявності декількох пом'якшуючих обставин і відсутності обставин, які пом'якшують покарання, суд може вийти за мінімальні межі санкції статті на підставі положень ст. 69 КК.

3. Внести зміни до п. 3 ч. 1 ст. 65 КК, відповідно до яких урахування таких покаранників, як ступінь тяжкості вчиненого злочину та особа винного, має відбуватися виключно в межах переліків обставин, які пом'якшують і обтяжують покарання.

4. Закрити перелік обставин, які пом'якшують покарання. Розглянути питання про доповнення як переліку обтяжуючих, так і переліку пом'якшуючих обставин за рахунок даних, що раніше характеризували ступінь тяжкості вчиненого злочину та особу винного.

ЛІТЕРАТУРА:

- Музыка А. Институт назначения наказания: понятие и общая характеристика / А. Музыка, О.П. Горюх // *Право Украины*. – 2011. – № 9–10. – С. 177–186.
- Туляков В.О. Призначення покарання / В.О. Туляков, А.С. Макаренко // *Вісник Асоціації кримінального права України*. – 2013. – № 1. – С. 208–227.
- Макаренко А.С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні : [монографія] / А.С. Макаренко. – Одеса : Юридична література, 2013. – 272 с.
- Полтавець В.В. Про обмеження суддівського розсуду при призначенні покарання / В.В. Полтавець // *Право і держава сучасної України: проблеми розвитку та взаємодії : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 18–19 квіт. 2014 р. / Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – С. 243–247.*
- Рева О.М. Розстановка пріоритетів на множині обставин, що пом'якшують та обтяжують відповідальність / О.М. Рева, Д.Г. Радов // *Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки»*. – Вип. 11. – К. : Ін-т держави і права НАН України, 2001. – С. 406–417.
- Рарог А.И. Понятие, основание, признаки и значение судебного усмотрения в уголовном праве / А.И. Рарог // *Государство и право*. – 2001. – № 11. – С. 90–98.
- Севастьянов А.П. Пределы судебного усмотрения при назначении наказания : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / А.П. Севастьянов. – С. 29.
- Таганцев Н.С. Лекции по русскому уголовному праву. Часть общая / Н.С. Таганцев. – Вып. 1. – СПб. : Гос. тип., 1887 ; Таганцев Н.С. Раритетні видання в галузі кримінального права / Н.С. Таганцев. – Х. : Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2009.
- Оранжев Н.Д. Преступление и наказание в математической зависимости: идея и схема ее применения / Н.Д. Оранжев. – М. : Типо-литография Т-Ва И.Н. КУШНЕРЕВЪ и К, 1916. – 70 с.
- Курляндский В.И. Вопросы назначения наказания и освобождения от уголовной ответственности и наказания / В.И. Курляндский. – Иркутск, 1976. – 287 с.
- Арямов А.А. Методология назначения наказания по уголовному законодательству Российской Федерации / А.А. Арямов. – СПб. : Изд-во Юридический центр «Пресс», 2002. – 308 с.
- Малинин В.Б. «Пошаговая» система назначения наказания / В.Б. Малинин // *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI российского конгресса уголовного права (26–27 мая 2011 г.) / отв. ред. В.С. Комиссаров*. – М. : Проспект, 2011. – С. 197–201.